

REVIEW/DERLEME

COVID 19 ve Özel Gereksinimi Olan Çocuklar

Children with COVID 19 and Special Needs

 Dilek SÖNMEZ SAĞLIK¹

 Duygu GÖZEN²

¹Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği, İstanbul, Türkiye

²Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa, Florence Nightingale Hemşirelik Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

Geliş Tarihi: 08.02.2022 **Kabul Tarihi:** 13.09.2022

Öz

COVID-19 pandemisi ile birlikte çevresel değişiklikler, sosyal yaşam ve hizmetlere erişimin azalması, rutinlerin bozulması özel gereksinimi olan çocuklar ve aileleri üzerinde olumsuz bir etkiye neden olmaktadır. Özel gereksinimi olan çocukların geçmişte de yeterince karşılanamamış sağlık bakım gereksinimleri pandemi döneminde giderek artmıştır. Pandemi sırasında özel gereksinimi olan çocukların hali hazırda var olan ayrımcılık, sosyal dışlanma ile karşı karşıya kalma durumu devam etmiş ve bu durum gelişimlerinin yanı sıra tedavi ve sağlık hizmetlerinden yararlanmalarında da aksaklıklara neden olarak ciddi sorunlara yol açmıştır. Özel gereksinimi olan çocuklar, COVID-19 pandemisine bağlı ortaya çıkan sınırlılıkların azaltılması için değerlendirilmesi ve stratejik girişimlerin planlanması gereken bireylerdir. Bu doğrultuda özel gereksinimi olan çocuklar ve ailelerine yönelik önlemlerin arttırılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Özel Gereksinimi Olan Çocuk, COVID-19

Sorumlu Yazar: Dilek SÖNMEZ SAĞLIK, Doktora öğrencisi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği, İstanbul, Türkiye. **E-mail:** dileksonmez88@hotmail.com, **Telefon:** +90 507 338 39 97.

Nasıl Atıf Yapılmalı: Sağlık DS, Gözen D. COVID 19 ve Özel Gereksinimi Olan Çocuklar. Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi. 2023; 16(2): 213-222.

E-Journal Of Dokuz Eylul University Nursing Faculty published by Cetus Publishing.

E-Journal Of Dokuz Eylul University Nursing Faculty 2021 Open Access. This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License

Abstract

With the COVID-19 pandemic, environmental changes, reduced access to social life and services, and disruption of routines have a negative impact on children with special needs and their families. The health care needs of children with special needs, which have not been adequately met in the past, have gradually increased during the pandemic period. During the pandemic, the existing discrimination and social exclusion of children with special needs continued, and this situation caused serious problems by causing disruptions in their development as well as in their use of treatment and health services. Children with special needs are individuals who need to be evaluated and strategic initiatives planned to reduce the limitations of the COVID-19 pandemic. In this direction, it is necessary to increase the measures for children with special needs and their families.

Keywords: Child, Child With Special Needs, COVID-19

GİRİŞ

Koronavirüs hastalığı ilk kez Çin'in Wuhan şehrinde Aralık 2019'da ortaya çıkmış ve yeni koronavirüsün neden olduğu ağır akut solunum yolu sendromu koronavirüs 2 olarak adlandırılmıştır (Yasuhara ve ark. 2020). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 11 Mart 2020 tarihinde koronavirüs hastalığını pandemi olarak ilan etmiştir (Çetin ve ark. 2020). Devam eden COVID-19 pandemisinden korunma ve izolasyon önlemlerin alınması ile hastalığın bireysel ve toplumsal etkilerinin küresel olarak azaltılması hedeflenmiştir. Ancak yapılan bu düzenlemeler insanların yaşamlarında köklü değişikliklere yol açmış ve toplumun tüm kesimlerini farklı seviyelerde etkilemiştir (Akoğlu ve Karaaslan, 2020; Mot ve ark. 2021). Engel derecesi ve türü ne olursa olsun özellikle riskli grupta yer alan özel gereksinimli çocukların korunma ve izolasyon önlemlerine bağlı kısıtlamalar nedeniyle yaşam rutinleri ve sağlık durumları olumsuz etkilenmiştir (Ameis ve ark. 2020; Kara, 2020). Bu doğrultuda bu klasik derlemenin amacı, COVID-19 pandemisinin özel gereksinimi olan çocuklar ve aileleri üzerindeki etkisini

ve özel gereksinimli çocuklara yönelik önlemleri değerlendirmektir.

Özel Gereksinimi Olan Çocuklar

Özel gereksinim, bir bireyin sağlık durumu ve çevresel faktörler arasındaki etkileşimin olumsuz yönlerine atıfta bulunan, bozukluklar, aktivite sınırlamaları ve yaşamsal kısıtlamalar için kullanılan şemsiye bir terimdir (WHO, 2011). Özel gereksinim küresel bir halk sağlığı ve insan hakları sorunudur. Dünya çapında her yedi kişiden birini etkiler. Özel gereksinimi olan bireyler dünyada en fazla ayrımcılığa uğrayan bireyler arasında yer almaktadır. Genellikle şiddet, önyargı ve özerklikten mahrum kalmanın yanı sıra bakım gereksinimlerini karşılanmasında da sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedirler (Amy ve ark. 2020; Baweja ve ark. 2021). Dünya genelinde yaklaşık 93 milyon çocuk özel gereksinime ihtiyaç duymaktadır. (WHO, 2020). Özel gereksinimi olan çocukların insidansı demografik eğilimlerle birlikte istikrarlı bir şekilde artmıştır ve çoğu sağlık sistemi özel gereksinimi olan çocukların doğru orantılı şekilde artan gereksinimlerini de karşılamada yeterli olmamaktadır (Naami ve

Mfoafo-M'Carthy, 2020).

Özel gereksinimi olan bireylerin; el yıkama gibi temel hijyen gereksinimlerinin önündeki engeller (örneğin, lavaboların fiziksel olarak erişilemez olması, bireylerin ellerini iyice ovalamakta fiziksel zorluk yaşaması); pandemiye bağlı ek önlemlerin uygulanabilmesinde zorluk (sosyal mesafeyi koruma, çevreden bilgi veya fiziksel destek alma, gereksinimleri olan nesnelere ulaşma); halk sağlığı bilgilerine erişimin önündeki engeller nedeniyle COVID-19'a yakalanma riskleri sağlıklı bireylere göre daha yüksektir (WHO, 2020). Özel gereksinimine sahip olmanın altında yatan önceden var olan sağlık sorunlarının artması, sağlık hizmetlerine erişimin önündeki engeller nedeniyle ciddi hastalık geliştirme riskleri yüksektir (Bova ve ark. 2021; Who, 2020). Özel gereksinimi olan çocukların karantina sırasında sosyal dışlanma, ayrımcılık, sağlık hizmetleri ve tedavi eksikliğiyle karşı karşıya kalmaya devam ettikleri ve bu durumun gelişimlerinde ömür boyu yıkıcı etkilere yol açabileceği bildirilmektedir (Cahapay, 2021; Yip 2020).

COVID-19 Pandemisinin Özel Gereksinimi Olan Çocuklar ve Aileleri Üzerindeki Etkileri

COVID-19 pandemisi sırasında çocuk sağlığı izlemleri, bağışıklama hizmetleri, destek hizmetleri, gelişimsel takip gibi temel sağlık hizmetlerine erişimde sınırlılıklar meydana gelmiştir (Bova ve ark. 2021). Temel sağlık hizmetlerinin uygulanmasında meydana gelen aksaklıklar sağlık bakım ve izlem hizmetlerinde geçici duraksamalar, terapötik müdahalelerde gecikmeler, eğitimde, resmi ve gayri resmi desteklerde yavaşlama, eğitim hizmetlerinin kapatılması ya da bireylerin koronavirüs hastalığı ile bulaş korkusu yaşamaları nedeniyle hizmetlere erişimlerini bireysel olarak kısıtlamalarından kaynaklanmıştır (Asbury ve ark. 2021). Eş zamanlı olarak aileler, kendi

kendine tecrit veya karantina, enfeksiyon korkuları, mali kayıplar nedeniyle de yetersiz gıda ve tıbbi malzeme ve damgalanma gibi ek stres faktörleriyle karşı karşıyadır (Bentenuto ve ark. 2021). Çocuklar günlük rutin hayatlarında değişiklik hayal kırıklığı, can sıkıntısı, yakın aile üyeleriyle (büyükanne/büyükbabalar) veya arkadaşlarıyla iletişim eksikliği yaşamaktadır (Eapen ve ark. 2020; Masi ve ark. 2021). Pandemi sırasında ertelenmiş veya iptal edilmiş bakım, çocuk sağlığının korunması açısından bir endişe kaynağıdır. Bu durum geçmişte daha fazla sağlık bakımı endişesi olan ve karşılanmamış ihtiyaçları olan özel gereksinimi olan çocukları daha da fazla etkilemektedir (Baweja ve ark. 2021). Pandeminin özel gereksinimi olan çocuklarda, duygusal uyarılma, dürtüsellik, anksiyete, stres, duygu durum dalgalanmaları, korku, saldırganlık, uyku bozuklukları, artan ekran süresi ile birlikte fiziksel aktivitenin azalması sonucu obezitenin ortaya çıkabileceği, ayrıca sağlık ve esenliklerinin olumsuz etkileeneceği bildirilmektedir (Cankurtaran ve ark. 2021; Chen ve ark. 2020; Masi ve ark. 2021).

Özel gereksinimi olan çocukların aileleri pandemi sırasında zor bir dönemden geçmektedir. Okullar, mesleki eğitim, özel eğitim ve bakım merkezleri ailelerin bakım yükünü paylaşmaktadır (Majoko ve Dudu, 2020; Patel, 2020). Aileler için en büyük zorluklardan biri okulların kapatılması olmuştur. Okul kapatıldıktan sonra birçok ebeveyn, olağan destek sistemlerinden (örneğin, okul, büyükanne ve büyükbaba, terapistler vb.) yardım almadan ev işlerini, çocuk bakımını ve eğitimini dengelemek zorunda kalmıştır (Bentenuto ve ark. 2021; Navas ve ark. 2020).

Pandemi ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte daha fazla zaman geçirmesine izin verirken bir yandan da onların günlük iş, çocuklarının eğitimi, bakıcı ve terapötik rolleri yönetmelerinde

zorlanmalarına neden olmuştur (Brandenburga ve ark. 2020).

Zihinsel ve gelişimsel olarak özel gereksinimi olan çocuklar eğitimlerinde okulların yanında uzmanlaşmış merkezlerdeki müdahale hizmetlerinden terapi ve destek almaktadır. Okullar tatil olduğunda da uzmanlaşmış bu merkezlerde terapi ve destek hizmetleri devam etmektedirler (Aishworiya ve Kang 2020; Neece ve ark. 2020). Pandemi ile birlikte okulların kapanması, sürekli müdahale hizmetleri ve evde tedavi hizmetlerinin sağlanmasında sınırlılıklara neden olmuştur (Ameis ve ark. 2020). Bu durum çocukların konuşma ve dil terapisi, uğraşı terapisi ve fizik tedavi gibi hizmetleri almalarında sorunlara yol açmıştır (Baweja ve ark. 2021). Ebeveynler bu hizmetlerin sınırlanmasına bağlı olarak, çocuklarının öğrenme ve sosyal becerilerinin gerileyeceğinden, evde kalmayı çocuklarının 'günlük rutin' olarak algılanacağından, çocukların fiziksel aktivite eksikliği ve plansız yemek yemeye bağlı kilo alacağından, COVID-19'a karşı çocuklarının daha savunmasız olmasından endişe duyduklarını ifade etmişlerdir (Theis ve ark. 2021). Ayrıca çocukların evde kalma ve istediklerini yapamamaya bağlı hayal kırıklığı yaşaması ve bunun sonucunda ellerini ısırma, bağırma, kafalarına vurma, tırnakları ile kollarını çizme gibi davranışsal sorunlar geliştirdikleri bildirilmektedir (Kim ve ark. 2021).

COVID-19 pandemisi sırasında birçok özel gereksinimi olan çocuk uzaktan eğitimi mümkün kılmak için kullanılan araçlara, eğitimlerine destek olmak için hazırlanmış çalışma paketlerine, çevrimiçi platformlara erişimde güçlük yaşamaktadır. Birçok çevrimiçi platform görsel olarak özel gereksinimi olan çocukların metni kendi başına okumak için kullanması gereken Braille alfabesi veya metni yüksek sesle

okumak için ekran koruyucu yazılımla uyumlu değildir (Battistin ve ark. 2021). İşitsel olarak özel gereksinimi olan çocuklar için çevrimiçi cihazlara aşına olmadığı ve ekranda çok fazla kişi olduğu için bireylerin küçük görünmesi nedeniyle işaretleri anlama ve görme de zorlanmaktadır (Patel, 2020).

Zihinsel olarak özel gereksinimi olan çocuklar kısıtlayıcı davranışları ve kuralları anlamakta güçlük çektiklerinden kendilerini COVID-19'a karşı korumada da olumsuz etkilenmişlerdir. Örneğin, kendilerini korumanın gerekliliğini ya da yararını anlamayabilir ve bu nedenle uygun el yıkama protokolüne veya yüz maskelerinin takılmasına direnebilirler (Aishworiya ve Kang, 2020). Yapılan çalışmalarda zihinsel olarak özel gereksinimi olan çocuklarda, kavramsal, sosyal, iletişim ve pratik öz bakım alanları gibi uyumsal işlevlerin bozulduğu, zayıf performansa sahip oldukları, öfke nöbetleri, sabırsızlık, depresyon, kaygı yaşayabilecekleri, ilaç alımlarının ve kötü beslenmelerinin arttığı, uyku kalitesinin düştüğü, daha az egzersiz yaptıkları ve sosyal medya ya da ekran başında harcanan zamanın arttığı belirtilmiştir (Chen ve ark. 2020; Masi ve ark. 2021; Yip, 2020). Chen ve ark (2020)'nın COVID-19 salgını sırasında yaptıkları çalışmada, görsel veya işitsel olarak özel gereksinimi olan çocukların maske takma ve el yıkama isteksizliği olduğu, dışarı çıkma isteği, uyku problemleri, yeme problemleri ve ruh hali değişimleri gibi davranış problemleri sergiledikleri belirtilmiştir (Chen ve ark. 2020).

Fiziksel olarak özel gereksinimi olan çocuklar, pandemi sırasında fizik tedavi seanslarına ara vermek zorunda kalmıştır. Bu durum çocukların fiziksel hareketlilik, ruh sağlığı, iletişim, eklem hareketleri, motor becerileri ve spastisitesini olumsuz etkilemektedir (Cankurtaran ve ark. 2021). Fiziksel olarak özel gereksinimi olan

çocukların ebeveynleri pandemide çocuklarının davranışlarında dikkat dağınıklığı, konsantre olamama, sinirlilik gibi değişikliklerin daha fazla görüldüğünü belirtmişlerdir (Fontanesi ve ark. 2020). Cacioppo ve ark (2020)'nın COVID-19 salgını sırasında fiziksel olarak özel gereksinimi olan çocuklar ve ebeveynleri ile yaptıkları çalışmada, salgının fiziksel olarak özel gereksinimi olan çocukların moral, sosyal etkileşimleri ve davranışlarını olumsuz etkilediğini, çocukların %44'ünün fiziksel aktiviteleri bıraktığını; %76'sının evde eğitim gördüğünü; ebeveynlerin %60'ından fazlasının çocukların egzersizlerini kendilerinin gerçekleştirdiğini bildirmiştir (Cacioppo ve ark. 2020).

Pandemi sırasında ortaya çıkan sosyo-ekonomik güçlükler, özellikle çocuklu ailelerde, özel ihtiyaçları olan ya da savunmasız çocuk ve ergenlerde, artan ruhsal hastalık, aile içi şiddet ve kötü muameleye maruz kalma risklerini arttırmaktadır. (Akoğlu ve Karaaslan, 2020; Chen ve ark. 2020; Fegert ve ark. 2020). Pandemi dönemindeki ekonomik değişiklikler aileler üzerinde baskı oluşturmaktadır. Ekonomik durgunluklar, gelir düşüşü, işsizlik ve yönetilemeyen borçlar; çeşitli ruhsal bozukluklarda artış, ruhsal iyilik halinde azalma, maddenin kötü kullanımı ile ilişkili bozukluklar ve artmış intihar eğilimi ile önemli ölçüde ilişkilidir (Alhuzimi, 2021). Ailelerin madde kötüye kullanımları ve ruhsal hastalıkları ebeveyn-çocuk ilişkilerini ciddi şekilde etkiler ve çocuklarda ruh sağlığı sorunları riskini artırır (26).Yapılan çalışmalar da özel gereksinimi olan çocukların ebeveynlerinin diğer ebeveynlere göre daha yüksek düzeyde tükenmişlik ve stres yaşadıklarını, düşük yaşam kalitesine sahip olduklarını bildirdikleri, daha az sosyal destek algıladıklarını, zihinsel yüklerinde artış ve rehabilitasyon endişelerinin olduğu

bildirmişlerdir (Alhuzimi, 2021; Cacioppo ve ark. 2020; Fontanesi ve ark. 2020).

COVID-19 Pandemisinde Özel Gereksinimli Çocuklara Yönelik Önlemler

Özel gereksinimi olan çocuklar sağlıklı çocuklardan daha yoğun desteğe ve hizmete ihtiyaç duyarlar COVID-19 pandemisi ile bu ihtiyaç giderek artmıştır. Özel gereksinimi olan çocukların eğitim desteklerinden yararlanabilmeleri için okula gitmeleri gerekmektedir (Kim ve ark. 2021). Teknolojiye erişim, daha düşük sosyoekonomik hanelerdeki çocuklar için büyük bir engeldir. Özellikle görsel veya işitsel olarak özel gereksinimi olan çocuklar ya da teknolojiye erişimin sınırlı olduğu kırsal alanlarda yaşayan özel gereksinimli çocuklar için eğitimlerinde sorunlar yaşadıkları bildirilmektedir (Brandenburga ve ark. 2020). Okul ortamında ekran okuyucular, büyüteçler, alt yazı hizmetleri gibi öğrenme materyallerine erişilebilen çocukların, evdeyken ve pandemi sırasında bu ekipmanlara erişememesi öğrenme deneyimlerini olumsuz etkileyebilmektedir (Naami ve Mfofo-M'Carthy, 2020). İletişim ihtiyaçlarını karşılamak için okuması kolay materyaller, metin başlıkları, Braille alfabesi, geniş formatlı baskı materyalleri kullanılabilir (Battistin ve ark. 2021; Cahapay, 2021). İşitme engelli çocukların dudak hareketlerini okumaları için pleksiglas bariyer veya şeffaf maskeler düşünülebilir (Brandenburga ve ark. 2020). Pandemi sırasında zihinsel ve gelişimsel olarak özel gereksinimi olan çocukların psikososyal sorunlarını en aza indirmek için sanal teknolojiler alternatif bir yoldur (Kim ve ark. 2021). Zihinsel ve gelişimsel olarak özel gereksinimi olan çocukların çevrimiçi etkinliklere konsantre olmaları zor olduğundan öğrenme etkinlikleri sırasında görsel programlar, özel iletişim stratejileri, ilgi alanlarını ve ihtiyaçlarını karşılayabilecek daha erişilebilir uzaktan

hizmetler sağlanmalıdır (Aishworiya ve Kang, 2020). Örneğin, sürekli beceri eğitimleri, temel mesajların sıklıkla tekrarlanması, günlük rutinlerini ve kişilerarası ilişkileri sürdürmelerine yardımcı olmak için, entelektüel ve bilişsel işlevlerine uygun animasyonlar, sanal sosyal etkileşimler sağlanabilir (Baweja ve ark. 2021; Provenzi ve ark.2020). Zihinsel olarak özel gereksinimi olan çocuklar için cep telefonu video veya grup görüşmelerini kullanmak, başkalarıyla iletişim kurma fırsatları sağlamanın iyi bir yolu olabilir (Kim ve ark. 2021; Tassé ve ark. 2020). Zihinsel ve gelişimsel olarak özel gereksinimi olan çocuklara alternatif seçenekleri belirleme, problem çözme, günlük olayların sonuçlarını tahmin etme vb. beceriler ile ilgili destek hizmetler sağlanabilir. Ailelerin çocuklarına yönelik beklentilerinin karşılanmaması ve planların bozulması durumunda ‘B planı’ oluşturma becerilerini geliştirmeleri için danışmanlık almalarına ve var olan sosyal destek kaynaklarını daha verimli kullanmalarına yardımcı olunabilir. Destek ve danışmanlık hizmetleri ailelerin belirsizliği yönetmede güvende hissetmelerine katkı sağlayacaktır (Baweja ve ark. 2021).

Özel gereksinimi olan çocukların pandemi sırasında fiziksel aktivite seviyeleri önemli derecede azalmıştır. Motor kapasite ve fiziksel aktivite birbiri ile ilişkili olduğundan, hareketsiz kalınan süre motor becerileri olumsuz etkileyecek ve fiziksel olarak özel gereksinime olan çocukların motor becerilerde kayıp yaşama olasılığını arttıracaktır (Cacioppo ve ark. 2020; Theis ve ark. 2021). Pandemi sırasında fiziksel olarak özel gereksinimi olan çocukların ailelerinin en önemli endişesi rehabilitasyondur. Ailelere telefon, video, broşürler, tele rehabilitasyon gerekirse ev ziyaretleriyle rehabilitasyon konusunda destek olunmalıdır (Cankurtaran ve ark. 2021).

Özel gereksinimi olan çocuklara pandemi süresince özel eğitim, uygulamalı davranış analize dayalı davranışsal programlama, konuşma terapisi, fiziksel terapi ve sosyal beceri eğitimi şeklinde uzmanlık gerektiren eğitim programlarına ulaşmaları için destek verilebilir (Neece ve ark. 2020). Ayrıca özel gereksinimi olan çocuklar telefon görüşmeleri, metinler veya sosyal medya aracılığı ile oyun oynama, okuma, öğrenme ve arkadaşlarıyla bağlantı kurmaya teşvik edilmeleri, bu hizmetler için sosyal desteklerin sağlanabilmesi önemlidir (Majoko ve Dudu, 2020; WHO, 2020).

Tele-sağlık, pandemi sonrası dönemde faydalı olabilecek, bakımda yenilik için benzersiz bir fırsat sunan bir hizmet sunum modeli haline gelmektedir (Camdden ve Silva, 2021). DSÖ’ye göre herhangi bir tele-sağlık hizmet sistemi erişilebilir, uygun fiyatlı ve kapsayıcı olmalıdır (Amy ve ark. 2020; Asbury ve ark. 2021). Ev içi video seçeneklerinin (örneğin, otistik çocukların tanılmasında çocuğun gün içerisindeki davranışlarının kayıt edilmesi) tele-sağlık (video konferans, telefon ile görüşme vb.) ile kombinasyonlarını kullanmak, gelişimsel değerlendirmede ilk adımı oluşturabilir. Hem ses hem de video formatında uzaktan danışma hizmeti kullanımı, çocukların davranışsal değerlendirmesi için ebeveynlere yol göstermede, aileye yakınlık, şefkat ve sorunlarına çözüm bulmada yardımcı olacaktır (Baweja ve ark. 2021). Çocukların rehabilitasyon durumunun sürekli izlenmesini sağlayan terapötik oyunlar ve uygulamalar çevrimiçi olarak kullanılabilir. Büyük çocuklar için rehabilitasyon programlarının doğrudan sağlanması fiziksel iyileşmenin kesintiye uğramamasında yarar sağlayacaktır (Eapen ve ark. 2020; Tassé ve ark. 2020). Tele sağlık, hastaların yüz yüze randevuya gelemediklerinde sağlık hizmeti sağlayıcılarını görmelerine olanak tanıyan değerli bir teknolojik

hizmet olmasına rağmen hizmete ulaşmada eşitsizlik potansiyeline sahiptir (Camdden ve Silva, 2021). Tele-sağlık hizmetlerine erişim, bazı ailelerin güvenilir internet hizmetine ulaşmada zorluk yaşaması veya tele-sağlık ziyareti gerçekleştirmek için gerekli cihazlara sahip olmamaları nedeniyle eşitsiz hizmet erişimi sorununu ortaya çıkarabilecektir (Baweja ve ark. 2021).

Hemşireler sağlık eğitimi, aşılar, profilaktik önlemler ile COVID-19 pandemisini önleme ve müdahale çalışmaları yürütmede önemli rol oynamaktadır (Choi ve ark. 2020). Hemşireler özellikle savunmasız grupta yer alan özel gereksinimi olan çocukları sağlık hizmetlerindeki eşitsizliklere karşı korumaları ve ihtiyaçlarını belirleme becerileri kazanmaları için desteklemelidir (Tanrıverdi ve ark. 2020). Hemşirelerin lisans eğitimleri sırasında özel gereksinimi olan çocuklar ile ilgili eğitim almaları, hükümetlerin savunmasız grupların iletişim ve bilgi gereksinimlerini sağlamak için savunuculuk yapmaları, enfeksiyon önleme ve temel hijyen uygulamaları konusunda eğitim materyalleri geliştirip sunmaları, dijital teknolojiyi kullanmaları gerekmektedir. Ayrıca kanıta dayalı bilgilerin yayılmasını sağlamak için sivil toplum kuruluşları ile etkileşimde bulunmaları özel gereksinimi olan çocukların sağlık hizmetlerine ulaşımını sağlamada yararlı olacaktır (Choi ve ark. 2020; Purba, 2020).

Pandemi hemşirelik iş gücünün klinik bakım, bilgi paylaşımı, eğitim, halk sağlığı alanında aktif kullanımını gerektirir. Pandemi süresince hemşireler COVID-19 mücahalesine aktif olarak katılmışlardır (Choi ve ark. 2020). Yapılan çalışmalarda da nitelikli hemşirelik bakımı alan zihinsel ve gelişimsel olarak özel gereksinimi olan çocuk ve bireylerin COVID-19'a yakalanma risklerinin düşük olduğu belirtilmiştir (Landes ve ark 2021).

SONUÇ

COVID-19 pandemisi toplumdaki bütün bireyleri etkilemekte beraber özellikle özel gereksinimli çocuklar üzerindeki etkisi daha ağır olabilmektedir. COVID-19 pandemisinde özel gereksinimli çocukları dikkate almamak sağlık hizmetine yönelik engelleri şiddetlendirmekle beraber sağlık eşitsizlikleri derinleştirebilir. COVID-19 korunma ve önleme politikaları, eşitsizlikleri azaltmak ve insan haklarının korunması sağlamada özel gereksinimi olan çocukları da kapsmalıdır. Bu süreçte hemşireler önemli bir rol oynamaktadır. Hemşireler ihtiyaçlarının karşılanması, sağlığın korunması, sağlık hizmetlerine erişimde özel gereksinimli çocuklar adına savunuculuk yapmalı eşitsizlikleri azaltmalıdır. Hemşireler hükümetlere özel gereksinimli çocukların bilgi ve iletişim ihtiyaçlarına öncelik verilmesi, işitsel olarak özel gereksinimi olan çocuklar için Braille metin altyazıları büyük baskı gibi çoklu iletişim biçimlerine duyulan ihtiyacı vurgulayabilirler. Ayrıca enfeksiyondan korunma ve temel hijyen uygulamaları konusunda eğitim materyallerinin geliştirilmesini, sosyal mesafe ile ilgili engellerin dijital teknolojileri kullanarak azaltılmasını sağlayabilirler. Bu uygulamaların kullanımı özel gereksinimli çocukların sağlık hizmetine yönelik engellerin şiddetlenmesini azaltabilir ve sağlık eşitsizliklerinin derinleşmesini önleyebilir.

Hemşirelerin özel gereksinimi olan çocukların sağlığını koruma ve geliştirmede bilgi ve becerilerini etkili kullanabilecekleri sağlık hizmetlerinin planlanmasına yönelik adımlar sadece bu süreçte değil gelecekte de olumlu sonuçlar sağlayacaktır.

Bilgilendirme

Araştırmacılar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. Derlememiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali

çıkış çatışması yoktur. Bu derleme araştırma ve bilimsel yayın etiğine uyularak yazılmıştır. Yazarların katkı oran beyanı şu şekildedir: Fikir/Kavram: DSS, DG, Tasarım: DSS, DG, Denetleme/Danışmanlık: DG Kaynak Taraması: DSS, DG, Makalenin Yazımı: DSS, DG, Eleştirel Düşünme DSS, DG şeklindedir.

KAYNAKÇA

Aishworiya R, Kang QY. (2020). Including children with developmental disabilities in the equation during this covid-19 pandemic. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 51, 2155–2158.

Akoğlu G, Karaaslan T. (2020). COVID-19 ve izolasyon sürecinin çocuklar üzerindeki olası psikososyal etkileri. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 99-103.

Alhuzimi T. (2021). Stress and emotional wellbeing of parents due to change in routine for children with Autism Spectrum Disorder (ASD) at home during COVID-19 pandemic in Saudi Arabia. *Research in Developmental Disabilities*, 108, 103822.

Ameis HS, Lai M, Mulsant HB, Szatmari P. (2020). Coping, fostering resilience, and driving care innovation for autistic people and their families during the COVID-19 pandemic and beyond. *Molecular Autism*, 11 (61), 2-9 <https://doi.org/10.1186/s13229-020-00365-y>.

Amy H, Debbi H, Ashli M, Tal L, Christopher, R. (2020). Children with disabilities in the United States and the COVID-19 pandemic. *Journal of Pediatric Rehabilitation Medicine*, 13(3), 415-424.

Asbury K, Fox L, Deniz E, Kodu A, Toseeb U.(2021). How is COVID-19 affecting the mental health of children with special educational needs and disabilities and their families? *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 51, 1772–

1780.

Battistin T, Mercuriali E, Zanardo V, Gregori D, Lorenzoni G, Nasato Lve ark.(2021). Distance support and online intervention to blind and visually impaired children during the pandemic COVID-19. *Research in Developmental Disabilities*, 108,103816.

Baweja R, Brown LS, Edwards ME, Murray JM. (2021). COVID-19 pandemic and impact on patients with autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 51,2920-2928.

Bentenuto A, Mazzoni N, Giannotti M, Venuti P, Falco S. (2021). Psychological impact of Covid-19 pandemic in Italian families of children with neurodevelopmental disorders. *Research in Developmental Disabilities*, 109:103840.

Brandenburga EJ, Holmanb KL, Apkonc DS, Houtrowd JA, Rinaldie R, Sholasf GM. (2020). School reopening during COVID-19 pandemic: Considering students with disabilities. *Journal of Pediatric Rehabilitation Medicine*, 13(3), 425–431 DOI 10.3233/PRM-200789.

Bova MS, Basso M, Bianchi FM, Savare L, Ferrara G, Muro Eve ark. (2021). Impact of COVID-19 lockdown in children with neurological disorders in Italy. *Disability and Health Journal*, 14(2),101053.

Cacioppo D, Bouvier S, Bailly R, Houx L, Lempereur M, Mensah-Gourmel J ve ark. (2020). Emerging health challenges for children with physical disabilities and their parents during the COVID-19 pandemic: The ECHO French survey *Annals of Physical and Rehabilitation Medicine*, 64(3),101429.

Cahapay BM.(2021). Ushering children with disabilities in the ‘new normal’ post-COVID-19 period: collective actions in the Philippines. *Disability&Society*, 36(1),145-150.

- Camdden C, Silva M. (2021). Pediatric telehealth: opportunities created by the covid-19 and suggestions to sustain its use to support families of children with disabilities *Physical&Occupational Therapy In Pediatrics*, 41(1), 1–17.
- Cankurtaran D, Tezel N, Yiğit-Yıldız S, Çelik G, Akyüz- Ünlü E. (2021). Evaluation of the effects of the COVID-19 pandemic on children with cerebral palsy, caregivers' quality of life, and caregivers' fear of COVID-19 with telemedicine. *Irish Journal of Medical Science*, 190,1473-1480.
- Chen SQ, Chen SD, L XK, Ren J. (2020). Mental health of parents of special needs children in china during the covid-19 pandemic. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, (17): 9519; doi:10.3390/ijerph17249519.
- Choi RK, Jeffers SK, Logsdon CM.(2020). Nursing and the novel coronavirus: Risks and responsibilities in a global outbreak. *J Adv Nurs*, 76, 1486–1487.
- Çetin C, Karaaslan A, Akın Y. (2020). Çocuk hastalarda COVID-19 epidemiyolojisi, klinik özellikler ve tanı. *South. Clin. Ist. Euras*, 31, 48-51.
- Eapen V, Hiscock H, Williams K. (2020). Adaptive innovations to provide services to children with developmental disabilities during the COVID-19 pandemic. *Journal of Paediatrics and Child Health*, 57, 9–11.
- Fegert JM, Vitiello B, Plener PL, ClemensV. (2020). Challenges and burden of the coronavirus 2019 (COVID-19) pandemic for child and adolescent mental health: A narrative review to highlight clinical and research needs in the acute phase and the long return to normality. *Child Adolesc Psychiatry Ment. Health*, 14,1–11.
- Fontanesi L, Marchetti D, Mazza C, DiGiandomenico S, Roma P. & Verrocchio MC. (2020). The effect of the COVID-19 lockdown on parents: a call to adopt urgent measures. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12, 79– 81.
- Kara E. (2020). KOVID-19 pandemisindeki dezavantajlı gruplar ve sosyal hizmet işgücünün işlevi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 2602-339.
- Kim M, Yi J, Sang M, Hwang S, Sung J. (2021). A qualitative study on parents' concerns about adult children with intellectual disabilities amid the COVID-19 pandemic in South Korea. *JARID*, 34(4),1145-1155.
- Landes DS, Turk AM, Wong A. (2021). COVID-19 outcomes among people with intellectual and developmental disability in California: The importance of type of residence and skilled nursing care needs. *Disability and Health Journal*, 14(2), 1010512.
- Majoko T, Dudu A. (2020). Parents' strategies for home educating their children with Autism Spectrum Disorder during the COVID-19 period in Zimbabwe. *International Journal of Developmental Disabilities*, 1-5 DOI 10.1080/20473869.2020.1803025.
- Masi A, Diaz MA, Tully L, Azim IS, Woolfenden S, Efron D ve ark.(2021). Impact of the COVID-19 pandemic on thewell-being of children with neurodevelopmental disabilities and their parents. *Journal of Paediatrics and Child Health*, 57, 631–636.
- Mot LA, Fortin-Bedard N, Lettre J, Bussieres EV, Best K.(2020). Impact of COVID-19 on people with physical disabilities: A rapid review. *Disability and Health Journal*, 14(1): 101014.

- Naami A, Mfoafo-M'Carthy M. (2020). COVID-19: vulnerabilities of persons with disabilities in Ghana. *African Journal of Social Work*, 10(3), 9-16.
- Navas P, Amor MA, Crespo M, Wolowiec Z, Verdugo AM. (2020). Supports for people with intellectual and developmental disabilities during the COVID-19 pandemic from their own perspective. *Research in Developmental Disabilities*, 108, 103813 <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2020.103813>.
- Neece C, McIntyre LL, Fenning R. (2020). Examining the impact of COVID-19 in ethnically diverse families with young children with intellectual and developmental disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 64, 739- 749.
- Patel K. (2020). Mental health implications of COVID-19 on children with disabilities. *Asian J Psychiatr*, 54, 102273 doi: 10.1016/j.ajp.2020.102273.
- Provenzi L, Grumi S, Borgatti R. (2020). Alone with the kids: tele-medicine for children with special health care needs during covid-19 emergency. *Front Psychol*, 11: 2193 doi: 10.3389/fpsyg.2020.02193.
- Purba AK.(2020). How should the role of the nurse change in response to Covid-19? *Nursing Times*, 116(6), 25-28.
- Tanrıverdi G, Gürsoy Y, Özsezer-Kaymak G. (2020). Halk sağlığı hemşireliği yaklaşımıyla covid-19 pandemisi. *Halk Sağlığı Hemşireliği Dergisi*, 2(2),126-142.
- Tassé MJ, Wagner JB, Kim, M. (2020).Using technology and remote support services to promote in dependent living of adults with intellectual disability and related developmental disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 33(3), 640– 647.
- Theis N, Campbell N, Leeuw J, Owen M, Schenke K. (2021). The effects of COVID-19 restrictions on physical activity and mental health of children and young adults with physical and/or intellectual disabilities. *Disability and Health Journal*, 14(3),101064.
- Yasuhara J, Kuno T, Takagi H, Sumitomo N.(2020). Clinical characteristics of COVID-19 in children: A systematic review. *Pediatric Pulmonology*, 55(10), 2565–2575.
- Yip K. (2020). Ageing parents of children with intellectual disabilities during the COVID-19 epidemic in Hong Kong. *Public Health in Practice*, 1- 100053.
- World Health Organization (WHO) 2011 World Report On Disability Erişim linki:https://www.who.int/disabilities/world_report/2011/report.pdf. Erişim Tarihi: 08.05.2021.
- World Health Organization (WHO) 2020 10 Facts on disability Erişim linki: <https://www.who.int/news-room/facts-in-pictures/detail/disabilities>. Erişim Tarihi: 08.05.2021.